

Эсеналиева Кенжеке
педагогика илиминин кандидаты, доцент
Кыргыз билим берүү академиясы

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАНА ДҮЙНӨЛҮК МАСШТАБДА КӨП
ТИЛДҮҮ БИЛИМ БЕРҮҮНҮНТАРЫХЫ, ТАЖРЫЙБАЛАРЫ**

Эсеналиева Кенжеке
кандидат педагогических наук, доцент
Кыргызской Академии Образования

**ИСТОРИЯ И ОПЫТЫ МНОГОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И В МИРОВОМ МАСШТАБЕ**

Esenalieva Kenjeke
candidate of pedagogical sciences, docent
Kyrgyz Academy of Education

**THE HISTORY AND EXPERIENCES OF MULTILINGUAL EDUCATION
IN THE KYRGYZ REPUBLIC AND WORLDWIDE**

Аннотация: Бул макалада автор көп тилдүү билим берүү тууралуу коомчулук жана кээ бир окумуштуулар, ата-энелер тарабынан терс кабыл алынган ой-пикирлердин аз да болсо кездешкендигинен улам ал проблемаларды илимий анализге алган. Теманын кыскача тарыхын, дүйнөлүк жана жергиликтүү окумуштуулардын эмгектерин изилдеген. Натыйжада, көп тилдүү билим берүү баланын акыл-эс жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнү чектебейт, тескерисинче, аны арттырарын окумуштуулардын илимий эмгектеринин, автордун өзүнүн анализдеринин жана эксперименттик изилдөөсүнүн негизинде далилденген. Корутундуда, Кыргыз Республикасында көп тилдүү билим берүүнү ЖОЖна, мектептерге, мектепке чейинки мекемелерге киргизүү маселелери тастыкталып, сунуштар берилген.

Аннотация: В данной статье автор анализирует проблему о том что, со стороны некоторых ученых, общественности, родителей иногда встречаются негативные явления в многоязычном образовании. Вкратце

исследуется история многоязычия, труды мировых и местных ученых. По мнению автора и согласно результатов экспериментального исследования многоязычное образование не ограничивает развитие мировоззрения детей, а наоборот его расширяет. Это подтверждено собственным анализом автора и с опорой на труды других ученых. В заключение определены проблемы о внедрении многоязычного образования в ВУЗах, и в дошкольных учреждениях, школах Кыргызской Республики.

Annotation: In the article the author canalizes problems of negative perception of scientists, communities and parents on multilingual education. Shortly, he explores history of the problem, world and local scientific literature. From author's point of view and according to results of experimental research multilingual education does not limit children's mindset, but develop it instead. Author's analysis and relevant scientific literature prove it. In conclusion there defined a problem on introduction of multilingual education to Uni-

versities, schools, and preschool facilities of Kyrgyz Republic and made some offers.

Түйүндүү түшүнүктөр: *Көп тилдүү билим берүү, тарыхы, дүйнөлүк, жергиликтүү изилдөөлөр, акыл-эс жөндөмдүүлүгүн арттырат.*

Ключевые слова: *Многоязычное образование, история, всемирные и локальные исследования, развивает когнитивное мышление.*

Key words: *Multi-language education, history, World and local research, develop cognitive thinking.*

Кыргыз Республикасында кылымдар бою өз тили, тарыхы жана өзгөчөлөнгөн каадалары, маданияты бар бир нече этникалык көп улуттун өкүлдөрү жашаган - Эгемендүү мамлекет. Этникалык көп улуттун өкүлдөрү Конституциялык укуктарына ылайык тил тандоо жана ал тилде сүйлөө, эне тилин сактоо эркиндигине жана этникалык маданияты кайра жаратуу жана өнүктүрүү, жалпы улуттун ынтымагын, биримдигин сактоо укуктарына ээ. Мындай шартта, өз ара карым-катнаштын куралы катары Республиканын Мамлекеттик тили – кыргыз тили. Кыргыз тилин окуп-үйрөнүүгө шарт түзүү, ал тилде сүйлөөгө милдеттүүлүгү тууралуу КРнын Конституциясынын 5-статьясында жана КРнын Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамынын 1-статьясында «Кыргыз тили Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили болуп саналары» жана ал башталгыч, орто жана жогорку окуу жайларында окутуунун жана тарбиялоонун негизги тили экендиги, окутуу расмий же башка тилдерде жүргүзүлгөн билим берүүчү мекемелерде «Мамлекеттик тилди окутуу жана үйрөтүүнү камсыз кылуу» маселелери мыйзам түрүндө белгиленген.

«Кыргыз Республикасында Мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү боюнча иш-чаралар жөнүндө» ПЖ №155 2013-жылдын 1-июлундагы Президенттин Жарлыгы, 2015-жылдагы Мугалимдердин III съездинде Өлкөнүн Президенти А.Атамбаевдин кайрылуусу да өз таасирин тийгизүүдө.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы № 403 токтому менен бекитилген Жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандартына ылайык [1] предметтик стандарт [2], базистик окуу планы [3], окуу программалары [3] да өзгөрүлүп, ар бир беш жылда билим берүүнүн мазмунун өркүндөтүү түзөтүү киргизилип турат. Мындай түзөтүү, өркүндөтүү жана мазмунунун жаңыланып, өзгөрүүсүнүн негизинде жаңы муундагы окуу-методикалык топтому кайрадан иштелип чыгууда.

Жаңылануунун эң негизгилеринен болуп Кыргыз Өкмөтү тарабынан жалпы орто билимдин мурдагы жылдардагы Мамлекеттик билим берүү стандартында жалпы сөздөр менен мүнөздөлсө, жаңыланган стандартта кабыл алган метапредметтик жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн тобу жана аны калыптандыруунун деңгээлин аныктоо үчүн окуучулардын өз алдынчалуулук 3 деңгээли жана милдеттерди чечүүдө ишмердиктин пайдаланылган түрлөрүнүн татаалдыгы негизделди.

Мамлекеттик стандартта төмөнкүдөй билим берүү чөйрөлөрүн бөлүп көрсөтүүгө болот, алардын ар бири базистик окуу планында бекемделген бир катар предметтерден турат. Тилдик; социалдык; математикалык; табигый илим; технологиялык; искусство; ден соолук маданияты.

Тилдик чөйрөгө кирген предметтер:

- Эне тили,
- кыргыз тили (мамлекеттик тил),
- орус,
- чет тили

«Тилдик» билим берүү чөйрөсүнө эне (кыргыз, орус, тажик, өзбек), мамлекеттик жана/же расмий тил, ошондой эле бир чет тили кирет. Максаты кеп ишмердиктеринин (угуп-түшүнүү, окуп-түшүнүү, сүйлөө, жазуу) бардык түрлөрүнө ээ болуунун негизинде окуучулардын сүйлөө, тилдик жана социалдык-маданий компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган.

Окутуу кайсы тилде жүргүзүлсө, тактап айтканда, эне тилинде окутуунун натыйжаларына коюлуучу талаптар *биринчи тил үчүн* предметтик стандарттар менен аныкталат.

Башка тилде окутуучу мектептерде мамлекеттик/расмий тилдерге окутуу стандарттары *«экинчи тил»* үчүн предметтик стандартта, ал эми чет тилдер үчүн – тийиштүү түрдө чет тилдер үчүн предметтик стандартта аныкталат.

Демек, Кыргыз Республикасында билингвизм – эки эле тил эмес, андан ашкандыктан көп тилдүү билим берүү ишке ашууда. Ошол эле учурда көп тилдүү билим берүү (КТББ) долбоору тууралуу коомчулук жана кээ бир окумуштуулар, ата-энелер тарабынан терс кабыл алынган ой-пикирлердин, проблемалардын аз да болсо кездешкендигинен улам аны илимий анализге алууга, *кыскача тарыхына, илимий негиздерине*, өнүгүшүнө токтолуп, илимий-методикалык усулдар, колдонмолор изилденип, талдоого алынып, эксперимент жүргүзүүгө туура келди. Себеби, мындай терс пикирлердин жаралышы ар кандай талаш-тартыштарды жаратып, ал программага сын көз менен карап, ал тургай, айрым учурда бүтүндөй көп тилдүү билим берүү боюнча долбоорлорду четке кагуулардын болгонду-

гунан улам, анын оң жана терс жактарын, келип чыккан проблемаларды, анын себептерин аныктап, изилдеп алуу керек эле. Изилдөөгө КР Билим берүү жана илим министрлиги жана ага караштуу мекемелер, Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институтуна график менен келген мугалимдер, студенттер, ЖОЖнын окутуучулары, мектептер, мектепке чейинки мекемелер, Эл аралык долбоорлор, массалык маалымат катышып, турмушта колдонулган тарыхый тажрыйбаларга, анын өнүгүшүндө кездешкен проблемаларга, көз караштарга кеңири эксперимент жүргүзүлдү.

I. Изилдөөдөн «Дүйнө жүзүндө узак убакыт бою, көп тилдүүлүк боюнча коомчулук тарабынан терс кабыл алынган. Окумуштуулар, ата-энелер баланын башына эсепсиз маалыматтын бул эки агымы (билингвизим), окуучунун таанып-билүү чөйрөсүнө жолтоо болот» деген ишенимдердин да бар экендиги аныкталды.

II. Сандык жана сапаттык анализден улам биздин өлкөбүздө да «Бир тилди кыйратпай жатып, эки же үч тилди өздөштүрүү окуучулардын башын гана айландырат»; Биринчи тилдин (эне тили, мамлекеттик, расмий) өнүгүшүнө жолтоо болот - деген көп тилдүү билим берүүгө каршы түшүнүктөн чыкпаган кээ бир окумуштуулар жана мугалимдер, ата-энелер кездешти.

III. Изилдөөдө Кыргыз Республикасынын орто мектептеринин шартында көп тилдүү билим берүүнүн тарыхый, илимий-педагогикалык негиздеринин такталбагандыгы; аталган проблемалардын педагогикалык тажрыйбада орун алышы; анын жарамдуу-

лугу жөнүндө телеберүүлөрдөн, массалык маалыматтардын аз берилгендиги; учурда *жаңы актуалдуу маселе* болгон «Дүйнөлүк жана Кыргыз Республикасында көп тилдүү билим берүүнүн (КТББ) өнүгүшүнүн тарыхы, тажрыйбалары» аттуу илимий теманы тереңдетип изилдөөгө түрткү болду.

IV. Изилдөөнү тереңдетип улантуунун айрымдарына кыскача кайрылып, көп тилдүү билим берүүнүн Дүйнөлүк тарыхына, илимий негиздерине, өнүгүшүнө сереп салдык. «1962-жылы Канадалык психолог Элизабет жана Уоллес Ламберанын изилдөөлөрүнөн кийин, эки тилдүүлүк акыл жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө чектөө эмес экендигин күчтүү далилилер менен аныктаган. Акыркы эксперименттердин натыйжасы эки тилдүү чөйрөдө өскөн жети айлык балдардын көңүл буруусун тестиригенде, берилген тапшырманы аткарууда өздөрүнүн курдаштарынан өнүгүүсүнүн ашып кеткендиги көрсөттү. Мисалы, көз кыймылдарына каттоо жүргүзгөндө эки тилдүүлөр тез көрүү багытын өзгөртүүгө, байкоого же айтылгандарга жараша, угуу реакциясынын жогору экендигин билдиришкен [журнал: *Nature Communications*]]» – деген маалыматты алдык.

Көп тилдүү билим берүүнүн тарыхына кайрылсак, бул программалар 70-жылдарда дүйнө калкынын көбү Америка Ҷошмо Штаттарынын түштүгүндөгү испанча сүйлөгөн креолдор топтошуп жашаган аймактарында, Канаданын франк тилдүүлөр болгон Квебек аймагында иштелип чыга баштаган. Австриянын хорваттар басымдуулук кылган райондорунда дагы колдоого алынып, соңку мезгилде Швецарияда кеңири жайылтылууда. Латвияда жана Финландияда билим сапаты эң мыкты болуп саналат эмеспи, бул өкөлөрдө көп тилдүү билим берүү ийгиликтүү иштеп жатат. Жапонияда, Германияда, Израиль, Балтика Элдери да ийгиликтүү колдонушууда. КМШ өлкөлөрүндө, Казакстанда, Кыргыз Республикасында көп тилдүү билим берүү үлгүсүн колдоно баш-

ташты жана Россияда да бул жаңылыктардын ийгиликтери кеңири белгилүү болуп калды. Ал эми Тажикстан көп тилдүү билим берүүгө киришүүгө карата окуп-үйрөнүү, байкоо жүргүзүү деңгээлинде экендиги такталды.

Натыйжада, көп тилдүү билим берүү баланын акыл-эс жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнү чектебейт, тескерисинче, аны арттыраты такталды. Көп тилдүү билим берүүнүн программаларынын күчтүү жактарынын бири иретинде гуманисттик, моралдык–этикалык маселелерди караштырып, мээримдүүлүк, адеп-ахлак, толеранттуулук сыяктуу адамзаттык баалуулуктардын чечилишине жана мигранттардын, сырттан келгендердин адаптацияланышына көмөк көрсөтөрү аныкталды. Бир тилде сүйлөгөндөргө караганда көп тилди билгендер ал тилдердин маданиятын, каада-салтын, ички дүйнөсүн түшүнүп, улут аралык мамилелерге жана тил билбестикке байланышкан чыр-чатакты алдын алып, пикир келишпестикти азайтып, болтурбай коюуга; окуучулардын кызматташуу жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга; аймактарда ар түрдүү тилдерди сактоого, аны өнүктүрүүгө өбөлгө түзөрү белгиленди.

Илимий эмгектердин негизинде жана тажрыйбаны корутундулап, Кыргыз Республикасында көп тилдүү билим берүүнү ЖОЖна, мектептерге, мектепке чейинки мекемелерге киргизүү актуалдуу учурдагы талап экендиги тастыкталды.

Адабияттар:

1. КР Көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү концепциясы
2. Баарлашуу-Диалог//Борбордук Азия өлкөсүндөгү көп тилдүү жана көп маданияттуу билим берүү жөнүндө маалымат-усулдук бюллетени. 2013, №1,2,3,4; 2015 апрель-август №7, сентябрь-декабрь №8, 2016 январь-март №9; апрель-июнь №10,

3. ЕККУ УАЖКнын (ВКНМ ОБСЕ) Борбордук-Азиядагы билим берүү программаларынын окуу материалдарынан алынды. Региональная школа «Многоязычное и поликультурное образование в целях интеграции. Вопросы разработки учебных материалов» 6-10 июля 2015г. Чолпон Ата, Кыргызстан
4. Улуттук азчылыктардын билим алуу укуктары жөнүндө Гаага нускоолору УАЖК,1996.-7-8, 15-беттер. *Интернет булактары:*
5. <http://www.osce.org/ru/hcnm/32190>
6. Работа опубликована в журнале Nature Communications и «Как билингвизм влияет на эмоции память и эмпатию - Motivation», г. Москва. glodealer.com/events/moskva/kak-...
7. (<http://www.nature.com/ncomms/2015/151201/ncomms10073/full/ncomms10073.html>).
8. http://www.vb.kg/dok/221293_aytmatovedy_vyskazalis_za_mnogoiazechnoe_obrasovanie.html

*Рецензент: д.ф.н., профессор
Байгазиев С.О.*